

BASISBOEK
WIJSGERIGE ETHIEK

FRANK REBEL (RED.)

ISVW UITGEVERS

Inhoudsopgave

Inleiding	6
1 Normatieve ethiek: Susan Wolf over de motivatie tot moreel handelen	10
2 Deugdedethiek: het aristotelisme van Alasdair MacIntyre	22
3 Utilisme: de vier stellingen van Peter Singer	34
4 Plichtethiek: Christine Korsgaard over moreel handelen	46
5 Relativisme: Richard Rorty op zoek naar nieuwe waarden	58
6 Narratieve ethiek: Martha Nussbaum en het belang van de Griekse tragedie	70
7 Evolutionaire ethiek: Frans de Waal over natuurlijke goedheid	82
8 Meta-ethiek: G.E. Moore's natuurlijke drogreden	94
Glossarium	108
Auteurs	115

Inleiding

Wijsgerige ethiek is de discipline die op een wetenschappelijke wijze moraliteit onderzoekt. De moraal is een verzameling gedragsregels en oordelen over gedrag in een bepaalde tijd en cultuur, alsmede de intentie van mensen om deze regels al dan niet na te leven. Ze is het geheel van waarden en normen van een persoon, groep of samenleving. Ook al verschillen opvattingen over de inhoud van cultuur tot cultuur en van persoon tot persoon, het bestaan van moraliteit is een universeel verschijnsel. Ethiek is derhalve niet minder universeel.

We onderzoeken deze discipline op verschillende manieren. Een gangbare verdeling is het onderscheid tussen descriptieve, normatieve en meta-ethische vraagstukken. Descriptieve ethiek bestudeert de gedragsregels en oordelen van mensen zoals die in de wereld te vinden zijn: wat vinden mensen goed en slecht gedrag, en welke redenen geven ze daarvoor? Normatieve ethiek stelt de vraag wat we *zouden moeten of mogen* doen en waarom we bepaalde normen en waarden beter of slechter moeten vinden dan andere. Normatieve theorieën geven een perspectief en argumentatie voor hoe in een bepaalde situatie gehandeld of beslist zou moeten worden. Tot slot richt de meta-ethiek zich op de onderliggende concepten in descriptieve en normatieve ethiek. Wat betekent 'goed' eigenlijk? Wat zijn 'waarden' en 'normen'? En bestaan ethische uitspraken überhaupt?

Om moraliteit te onderzoeken kan de ethicus dus putten uit vragen en argumenten van verschillende categorieën. Wijsgerige ethiek kan echter ook op andere manieren benaderd worden. Van de normatieve theorieën worden doorgaans drie hoofdstromingen behandeld: deugdethiek, consequentialisme (of gevolgenethiek) en deontologie (of plichtethiek). Meta-ethisch gezien kun je op verschillende wijzen kijken naar de waarheidswaarde van zulke theorieën en hun principes. Sommige ethici verdedigen het streven naar één absolute waarheid (monisme), andere beargumenteren dat meerdere leidende principes naast elkaar kunnen bestaan (pluralisme) en een derde groep veronderstelt dat we hier geen beslissingen over kunnen maken (relativisme).

In dit boek komen de verschillende perspectieven allemaal naar voren, al verdelen we ze niet altijd in strikt afzonderlijke hoofdstukken. Het is namelijk onvermijdelijk dat vragen en perspectieven van verschillende categorieën aan elkaar raken.

Kort overzicht van de inhoud

De sofisten in het oude Griekenland kwamen in aanraking met normen en waarden uit verschillende culturen. Dit leidde tot het idee dat er geen objectieve standaard valt te geven voor moraliteit. In het eerste hoofdstuk staat de mogelijkheid van objectieve, normatieve ethiek centraal. Aan de hand van Plato en Susan Wolf wordt duidelijk dat een objectieve standaard die boven het persoonlijke uitstijgt niet echt motiverend lijkt te zijn. Wolf breidt daarom het domein van de ethiek uit naar zingeving.

De aristotelische deugdethiek in het tweede hoofdstuk verbindt de juiste handeling met de vraag 'Hoe verwerkelijk ik mijzelf zo goed mogelijk?' Deze vraag wordt beantwoord door de theorie van de deugd. Dit is geen metafysisch georiënteerde theorie, maar een praktische, gericht op het karakter van de mens. Het centrale idee is dat de mens naar excellentie streeft, die hij bereikt als hij zijn redelijkheid en verlangens optimaal ontwikkelt. Alasdair MacIntyre is de filosoof die de belangstelling voor waarden terugbracht in het denken over moraliteit en de kritiek leverde dat de ethiek moraal los van de context waarin de moraal zinvol is wilde rechtvaardigen.

In het derde hoofdstuk staat het utilisme, ook bekend als utilitarisme, van Jeremy Bentham en Peter Singer centraal. Deze consequentialistische theorie stelt dat je die handelingsoptie moet kiezen die de grootste uitkomst biedt op de grootste hoeveelheid nut of nettogeluk. Je kijkt dus naar de gevolgen van een handeling. De mens is een wezen dat pijn mijdt en genot nastreeft, en dat zou de kern van de morele filosofie moeten vormen. Maar hoe moet je geluk en lijden wegen, wiens lijden telt en: telt elk lijden even zwaar? In tegenstelling tot andere theorieën kijkt Singer niet alleen onpartijdig naar rationele wezens, maar rekent hij alle wezens die kunnen lijden mee. De vraag is of alleen geluk telt en of er geen waarden zijn die zwaarder wegen dan consequenties.

De kantiaanse plichtethiek stelt dat je die regels moet volgen die door iedereen geaccepteerd kunnen worden, ongeacht historische periode, cultuur, persoonlijke omstandigheden en gevolgen. Moraliteit is daarmee regelgeleid gedrag. De vraag is dan: welke regels moeten het handelen richting geven? De toetssteen voor welke regels je gedrag leiden, heet met een mooi woord: de categorische imperatief. Maar is een formeel beslissingsmodel met absolute morele regels niet te rigide voor wat het betekent om een moreel persoon te zijn? In het vierde hoofdstuk probeert Christine Korsgaard het formele en persoonlijke te koppelen aan een morele identiteit. Paradoxaal genoeg wordt

plicht daarbij aan vrijheid gekoppeld. Wat is dit voor vorm van vrijheid? Het relativisme in hoofdstuk vijf is het idee dat alle redenen voor handelen contextgevoelig zijn. Wat je doet is afhankelijk van ofwel de persoon, cultuur of situatie. Want wie houdt zijn belofte om met zijn kinderen naar de bioscoop te gaan als zijn vrouw op hetzelfde moment met een noodgeval naar het ziekenhuis moet? Elke morele standaard is contextafhankelijk, onvergelijkbaar en er bestaat dus geen universele waarheid binnen de ethiek. Leidt deze opvatting tot een nietzscheaans nihilisme of amoralisme? Is het waar dat elke waarde en norm ingeruild kan worden voor een andere? Richard Rorty verdedigt een relativistische, pragmatische opvatting van ethiek met solidariteit als centraal begrip.

De narratieve ethiek in hoofdstuk zes is meer een methode dan een theorie van ethiek. Ze richt zich niet zozeer op de juiste handeling op zich, maar op wat het betekent als mens te leven en beslissingen te nemen. Om inzicht te krijgen in wat het is om een mens te zijn hebben we verhalen nodig, stelt Martha Nussbaum. Zij geeft de Griekse tragedies een prominente plek. Zulke verhalen maken duidelijk wie we zijn, wat belangrijk is, hoe we lijden en wat onze culturele wortels zijn. Hoewel Nussbaum een rationele grondslag voor moraliteit geeft, spelen intuïties en emoties een grote rol in het vormen van morele oordelen.

In hoofdstuk zeven is de vraag niet wat waarheid is, maar of ze relevant voor ons is. Deze opvatting is kenmerkend voor de filosofie na Charles Darwin. Ethiek is geen aangelegenheid meer van Gods geboden, kantiaanse imperatieven of andere waarheden, maar van een mens die in een alledaagse praktijk staat. De evolutionaire ethiek van Frans de Waal is niet normatief, ze is beschrijvend en levert een bijdrage aan het gebied van meta-ethiek. Dit is problematisch omdat een beschrijving van normen iets anders is dan de rechtvaardiging ervan. Leidt een op de evolutie gebaseerde ethiek ergens toe? En als ethiek in de evolutie is ingebed, is het handelen van dieren dan moreel te noemen?

De meta-ethiek wordt speciaal belicht in hoofdstuk acht aan de hand van de filosoof G.E. Moore. Wat zijn morele uitspraken? Bestaan er morele bewijzen? In zijn analyse komt Moore tot de formulering van de naturalistische of natuurlijke drogredenen. Natuur en moraliteit zijn twee verschillende domeinen. We kennen de natuur door waarneming en doordat wij ons er fysiek toe verhouden. Maar we kunnen niets over moraliteit zeggen op grond van de natuur. Wat is dat voor iets, het morele vocabulaire?

Normatieve ethiek: Susan Wolf over de motivatie tot moreel handelen

Volgens Susan Wolf motiveert de juiste objectieve reden tot moreel handelen, maar een leven dat geheel verstoken is van subjectieve motivatie is geen betekenisvol leven.

Normatieve stromingen eisen dat morele oordelen onderbouwd moeten worden met redelijke argumenten en vergen een onpartijdige overweging van ieders individuele belangen. In schril contrast met de normatieve ethiek staan opvattingen die menen dat er geen fundering of redelijk argument is te geven. Moraliteit is bijvoorbeeld slechts een kwestie van persoonlijke smaak (subjectivisme), natuurlijke kwaliteiten (ethisch naturalisme: er bestaat geen klasse van morele oordelen) of moraliteit zou een uiting zijn van gevoel waar alleen maar flink over te twisten valt (emotivisme).

Tot een gezamenlijk standpunt zal het nooit komen, denken zij. Een beschrijving geven van de heersende praktijk van gedragscodes of normen en waarden is de enige constructieve aanpak. We volgen nu eenmaal regels en voorschriften die gevormd zijn door de praktijk. Deze praktijken – bijvoorbeeld in de medische, politieke of religieuze wereld – kun je bestuderen (descriptieve ethiek) en wellicht op pragmatische gronden verbeteren, maar zeker niet op normatieve.

Binnen de normatieve ethiek zijn de meningen dus flink verdeeld. Het is nog niet zo eenvoudig om tot een gedegen normatieve standaard te komen. Kortom, de vraag is: hoe kun je een motiverende, onafhankelijke, objectieve standaard van normativiteit verdedigen?

Michael Ross

Michael Ross is een sociale, universitair geschoolde jongen. Michael gelooft dat hij een goed mens is. Hij helpt graag anderen en wil niemand kwaad doen. Hij begrijpt het niet van zichzelf dat hij acht jonge vrouwen heeft verkracht en vermoord. 'Lange tijd zocht ik excuses en hield me voor dat het niet weer zou gebeuren. Maar soms voelde ik mezelf wegglijpen en was ik bang de controle te verliezen. Als je de controle houdt, kun je met alles omgaan, maar als je dat verliest dan ben je niets.'

In de gevangenis krijgt Michael medicijnen om zijn dwangmatige gedachten te stoppen. Zijn neigingen tot moord verdwijnen. Hij beschrijft dat als volgt: 'Het monster is weg. Hij heeft me niet meer onder controle. Ik heb controle over hem.' Drie jaar lang heeft hij rust in zijn hoofd en ervaart dat als een ongelooflijk gevoel van vrijheid. De medicatie leidt echter tot leverproblemen waardoor de toediening stopt. Alle gedachten komen terug en hij beschrijft

Susan Wolf (1952)

haalt in 1974 summa cum laude haar BA in wiskunde en filosofie aan de Universiteit van Yale. Ze voegt daar in 1978 een Ph.D. in de filosofie aan

toe (Universiteit van Princeton). Wolf is van 1990 tot 2002 professor in de ethiek aan John Hopkins Universiteit en vanaf 2002 hoogleraar aan de Universiteit van Noord Carolina. Daarnaast is ze president van de American Philosophical Association, afdeling oost.

Wolf zegt altijd al gefascineerd te zijn geweest door de omvang en intensiteit van het vraagstuk naar vrijheid en verantwoordelijkheid. Haar inte-

resse begon met het besef dat wie we zijn en wat we doen wellicht volledig is bepaald door dingen waar we zelf geen controle over hebben. En dat is niet zoals we het willen. We menen graag dat we vrij en autonoom zijn. Maar volgens Wolf hebben mensen deze autonomie in de praktijk niet. Alleen als het je erg heeft meegeezeten in het leven kun je je op dit spoor van de vrijheid bewegen. Daarnaast zouden onze schouders een dergelijke vorm van absolute verantwoordelijkheid niet kunnen dragen. In *Freedom within reason* (1990) onderzoekt Wolf hoe binnen een realistisch vrijheidsbegrip en een objectieve moraliteit verantwoordelijkheid mogelijk is. Maar geeft objectief moreel handelen ook zin aan het leven? Nee. In *Meaning in life and why it matters* (2010) zoekt Wolf naar de zin van het leven zonder enige praktische implicatie.

dat als horror. De oplossing blijkt uiteindelijk verlaging van het testosteron-niveau te zijn en Michael verzoekt om castratie.

Justitie ziet de koppen al staan in de krant: 'Staat castreert verkrachter' en weigert zijn verzoek. Michael schrijft: 'Ik ben een slachtoffer. Ik voel me wel verantwoordelijk, maar ik ben het niet. Wellicht had een andere jeugd het verschil kunnen maken. Maar als ik denk dat ik een slachtoffer ben, word ik boos. Hoe kan ik dat denken? Mijn slachtoffers zijn dood.'

Om de familie van de slachtoffers geen onnodig leed aan te doen, vecht hij zijn veroordeling tot de doodstraf niet aan. Dat hij ziek is, doet volgens hem niets af aan het lijden van de naaste families. Eén vraag blijft echter hangen: is Michael Ross moreel verantwoordelijk te houden voor zijn daden? En zo niet, wat maakt de mens dan moreel verantwoordelijk?

Historische context

Morele verantwoordelijkheid veronderstelt gedragsnormen die door iedereen worden onderschreven. Je kunt mensen op hun gedrag aanspreken en een maatstaf bieden voor wat het juiste is om te doen. Als iedereen echter mag doen wat hij wil, is een consensus over normen bijzonder lastig te bereiken en leidt dit tot discussies over algemeen te aanvaarden normen.

Deze situatie doet zich voor in Griekenland in de tweede helft van de vijfde eeuw voor Christus. Discussies over normen en waarden zijn een logisch gevolg van toenemende contacten met andere culturen en de ontdekking dat waarheid helemaal niet eenduidig in te vullen is. 'Waarom zouden onze zeden beter zijn dan die van andere volken?' vraagt de Griek zich af. In de zesde eeuw hadden ze zich al van de goden ontdaan als verklaring voor natuurverschijnselen en als vormgevers van moreel gedrag.

Tegelijkertijd creëert de opkomst van de democratie, in de vorm van stadsstaten, een debatcultuur. Tot de hoofdrolspelers in dit politieke landschap behoren de sofisten. Zij zijn een soort rondtrekkende leraren. Ze leren burgers tegen betaling de belangrijkste vaardigheid in die dagen: retoriek. Dit is de vaardigheid anderen met woorden te overtuigen, waarbij niet de waarheid overwint maar de meest verfijnde redenering. De sofisten leren burgers hoe ze zich voor een rechtbank met woorden moeten verdedigen of hoe ze zich als volksvertegenwoordigers kunnen handhaven. Sofisten hebben niet veel op met het heersend gezag en menen dat gehoorzaamheid aan wetten,

sofisten

hoewel noodzakelijk binnen een samenleving, persoonlijke vrijheid en het menselijk genieten in de weg staat.

Veel sofisten zouden we vandaag de dag relativisten noemen. Doordat zij door Griekenland rondtrekken, ervaren zij dat bijvoorbeeld in verschillende lidstaten de vraag ‘Wat is rechtvaardigheid?’ anders wordt beantwoord. Echte rechtvaardigheid bestaat niet, zo meent de sofist. Rechtvaardigheid is een code die aan plaats en tijd gebonden is. Als je machtig genoeg bent, kun je die code naar je hand zetten en anders kun je je er maar beter aan onderwerpen. **relativisme**

Behalve dat deze periode gekenmerkt wordt door een sceptische houding ten opzichte van waarheid, ethiek en kennis is ze tegelijkertijd een bijzonder vruchtbare periode. In feite is in dat vroege tijdperk (de tweede helft van de vijfde eeuw voor Christus) elke hedendaagse opvatting over moraliteit al uitgedacht.

Plato

Plato (427-347 voor Christus) is een Atheense aristocraat en heeft niet veel op met de rondwandelede sofisten. Plato is geen voorstander van een open democratie en publieke debatcultuur. Democratie is een zaak van mannen uit de gegoede, intellectualistische burgerij waarbij vrouwen, slaven en vreemdelingen van deelname zijn uitgesloten. Filosofie heeft zijn plek in de gedegen en elitaire Academie, niet op straat. En wat belangrijker is: het gebruik van woorden dient niet als middel om anderen van een persoonlijke waarheid te overtuigen, maar is het werktuig waarmee men tot de Waarheid kan doordringen.

Plato onderkent dat je in een wereld leeft waar alles aan verandering onderhevig is: niets is op twee momenten hetzelfde. Hoe kun je dan tot een objectieve grond voor kennis komen? Plato zoekt dit fundament in definities van begrippen en de achtergrond van hun betekenis. Neem het begrip rondheid. De rondheid van een discus is niet de rondheid op zich. Ze kan breken en dat doet niets af aan het begrip rondheid. Elke ronde vorm op de wereld heeft met andere woorden deel aan de idee rondheid. Plato noemt dit concept, dat naar een ideale Vorm verwijst, *ideai* (idee). Hij geeft hiervoor twee voorwaarden. Het object moet een onveranderlijk object zijn en het moet direct begrepen kunnen worden door de ratio. Plato zoekt dus naar **ideai**

Ethiek raakt ons in het dagelijks leven. Vaak staan we wel stil bij de vraag of we goed of slecht handelen, of juist of onjuist, maar weten we niet goed hoe we daarover na moeten denken. De wijsgerige ethiek is bij uitstek de discipline die zich buigt over het goede leven en de juiste handeling. Maar ook vragen als 'Wat is geluk?' en 'Wat is verantwoordelijkheid?' komen in deze discipline aan bod. Dat maakt ethiek een vorm van filosofie die het meest tot de verbeelding spreekt. Veel praktischer wordt de filosofie niet.

De wijsgerige ethiek kent een grote verscheidenheid. Elk hoofdstuk behandelt dan ook een specifieke stroming. Zo raakt de lezer bekend met de belangrijkste richtingen in de ethiek, zoals plichtethiek, deugdethiek en utilisme. Steeds staat ook één vooraanstaande eigentijdse filosoof centraal die representatief is voor de besproken richting.

